

ALEKSANDAR D. ČUKOVIĆ*

Univerzitet Crne Gore

Filozofski fakultet Nikšić

MEDIJI I KOMUNIKACIJA: DIJALOG U ERI GLOBALIZACIJE

Sažetak: Ovaj rad u najkraćim crtama skicira problematiku krize istinskog dijaloga i komunikacije u doba globalizacije koja je uslovljena munjevitim tehničko-tehnološkim napretkom, a samim tim i dromološkim doživljajem stvarnosti. U najkraćim crtama ukazuje se na neuralgične tačke i uzroke same krize i ukazuje na njen mogući razvoj u bliskoj budućnosti. Kao teorijska osnova ovoga rada uzeto je tumačenje komunikacije Karla Jaspersa.

Ključne reči: dijalog, mediji, globalizacija, komunikacija, kriza, otuđenje, Karl Jaspers

Pojam komunikacije¹ u filozofiji Karla Jaspersa zauzima gotovo presudno mjesto. Njime eksplicitno pokušava dati i objašnjenje suštine same filozofije, njene vrijednosti i

* cukovicaleksandar@yahoo.com

¹ „(lat. *communicare* – učiniti zajedničkim, saopštiti; *comunicatio* – zajednica, saobraćanje); saopštavanje, saopštenje; veza, ophođenje, opštenje, dodir; saobraćaj; saobraćajnica; voj- zaštićen pristup prednjim položajima, komunikaciona linija, saobraćajna linija.“ (Vujaklija, 1980: 445)

smisla, ali i putem nje pojasniti neke druge pojave i modalitete. Na tom fonu, navodi nekoliko fundamentalnih formula u kojima, između ostalog, kaže da je smisao filozofije „[...] da se u borbi, koja bi se volela², usudi na komunikaciju između čoveka i čoveka posredstvom njihove težnje za istinom“ (Jaspers, 1973: 125-132). Takođe, ističe da je bit filozofije nerazdvojna od istinitosti (Jaspers, 2012: 20), te da se do čiste istine dolazi kada prodiremo izvan cjelokupne imanencije svijeta, da bismo se tek na osnovu iskustva transcendencije vratili u svijet, a tek kad smo i u njemu i izvan njega, mi smo istinski mi (Jaspers, 2012: 64).

Upravo to i takvo *prodiranje* nije moguće bez istinske komunikacije, a ono se ne odnosi samo na prodiranje prema drugome (drugima), već i prema cijeloj prošlosti (istoriji) i uopšte prema svijetu, što znači da se ono odvija u više pravaca i na više nivoa. Komunikacija je stoga duboka i mora biti neprekidna. Ukoliko dođe do prekida, nastupa tzv. lažna komunikacija. Takođe, filozof je prema Jaspersu zapravo čovjek koji želi konstantnu komunikaciju sa drugima, cjelokupnom istorijom i čitavim svijetom, dok je um ustvari bezgranična volja za komunikacijom: „Tek u komunikaciji se ostvaruje svrha filozofije, a u toj svrsi leži, konačno, smisao svih svrha: uočiti biće, osvetliti ljubav, postići mir“ (Jaspers, 1973: 133-141).

Dakle, prema njegovom mišljenju komunikacija je osnovni preduslov svakog odnosa, naročito kada je riječ o pojedinačnoj egzistenciji, jer čovjek po svojoj suštini jeste biće intersubjektivnosti, odnosno komunikacije. Ona je čovjeku nužnost: „Čisti vazduh filozofije postaje snaga tek preko stvarnosti egzistencije koja u njemu živi“ (Jaspers, 2014: 18).

Karl Jaspers oštro razlikuje *filozofsku* i *konfesionalnu* vjeru: dok religijsko-konfesionalna vjera podrazumijeva potpunu odluku i određenost egzistencije za religioznu vrstu bitka, filozofska vjera vlastitim životom svjedoči za onu vrstu istine koja ne podliježe nikakvim prethodnim datostima (kanonima), već koja bi tek trebala omogućiti komunikaciju, odnosno „dopuštenost drugih ljudi prije mene samoga“ (Gavrić, Jakopec, 2012: 495).

Pojedinačna egzistencija, tj. konkretni čovjek, uvijek živi u određenoj situaciji koja podrazumijeva i postojanje drugih ljudi. Zbog toga Karl Jaspers smatra da je uzajamna komunikacija, kao borba za uzajamnu ljubav i solidarnost u društvu, izvor individualnosti i humanog života. Konkretnije, komunikacija je za njega uslov egzistencije. Uslov je

² „Borba je voljena borba u kojoj svako predaje sve oružje svom protivniku. Izvesnost istinskog bića leži samo u onoj komunikaciji u kojoj sloboda prema slobodi stoji u otvorenoj suprotstavljenosti, ali posredstvom slaganja, u kojoj je ophođenje prema drugome samo priprema, ali u onome što je odlučujuće, uzajamno se zahteva sve, do krajnje istine.“ (Jaspers, 1973: 133-141)

posjedovanje drugog učesnika komunikacije u odnosu na koga bi spoznali sopstvenu egzistenciju i njene granice:

Tako je sloboda uvjetovana slobodom drugog, odgovornost se u komunikaciji osjeća za sebe ali i za drugog, djelovanje dobija smisao tek u susretu s djelovanjem drugog. Tek u komunikaciji s drugim, egzistencija biva otkrivena i doseže samu sebe. Prava egzistencija ne može biti pronađena u samoći koja podrazumijeva zatvorenost. (Šadić, 2013: 47)

Uopšte shvaćeno, u filozofiji egzistencije komunikacija predstavlja aktivnu otvorenost čovjeka za drugog čovjeka. Tada opravdanje i napadanje nijesu i ne predstavljaju sredstva sticanja moći, već sredstva koja omogućavaju da se priđe blizu onom drugom, kako to poima Karl Jaspers (Jaspers, 2012: 20).

Ukoliko bi razlike među pojedincima i kolektivima (nacijama, narodima, religijskim skupinama) bile nepremostive, ukoliko bi naš praktički svijet bio fragmentaran i rasparčan, onda bi i naše komunikacijske sposobnosti bile svedene na minimum. Ipak, Jaspers, ali i niz drugih autora u oblasti filozofije, sociologije, antropologije, politikologije... pokazuju da smo mi prije svega bića komunikacije, te da svako od nas predstavlja „jednog građanina svijeta“ (Todorović, 2020: 645), pa se pokazuje važnost zahtjeva da stupimo u pokušaj razgovora jedni sa drugima.

U knjizi *Ljudi sudbine – Sokrat, Buda, Konfucije, Isus* Karl Jaspers navodi da ono što ne predstavlja nikakvu objektivnu instancu (u ovom slučaju glas) ne može biti i nije komunikabilno (Jaspers, 2008: 18). Dakle, nekomunikabilnost označava apsolutno prihvatanje, apsolutno pokoravanje bez preispitivanja, bez kritičkog pristupa i promatranja. Iz tog procesa se ne izlazi boljim, već čovjek učvršćuje početne pozicije koje počesto i prouzrokuju štetu njemu samom: „U toj otvorenosti pojedinac postiže svoju vlastitost time što se on očituje drugome. Tako je samoočitanje kod Jaspersa istovremeno borba, ljubav i solidarnost sudionika u komunikaciji“ (Grupa autora, 1989: 173).

U svom djelu *Filozofija* Jaspers naglašava da proces rasvjetljavanja egzistencije započinje „iskustvom nezadovoljenosti komunikacije“. To, prije svega, znači suočavanje sa samim sobom, sa vlastitim bićem i identitetom koji izvor sebe traži u sebi koji je spreman na komunikaciju i susret sa drugim. Iz susreta sa drugim, a na osnovu izražene volje za komunikacijom koja bi bila istinska, pojedinac spoznaje sopstvene granice i na taj način zadobija i razumije vlastitu egzistenciju. Konkretnije saopšteno, za Jaspersa je autentičnost usko vezana za stvarnost i istinu, odnosno čovjekov stav o samome sebi, koji može spoznati jedino kroz istinsku komunikaciju. Samo je iz egzistencije, prema njegovom mišljenju, moguće istinski ostvariti ideje rasvjetljavanja egzistencije, ideje koje su za svakoga specifične. Govor o transcenciji u okviru filozofije egzistencije ne može biti znanje već

samo upozoravajuće buđenje. Rasvjetljavanje otvorenih čovjekovih mogućnosti moguće je sprovesti permanentnim ukazivanjem na čovjekovu slobodu i autonomnost. Čovjek je, dakle, u tom rasvjetljavanju usmjeren samom sebi, ali ne bez komunikacije sa drugima jer bez nje nije moguće upoznavanje i rasvjetljavanje sebe jer je ono svojevrsno kretanje u čovjeku samom.

Karl Jaspers pravi distinkciju između saopštavanja i komunikacije. Saopštavanje omogućava ljudima da usklade svoje djelatnosti u svijetu. Tu ravan čovjekovog bivstvovanja Jaspers naziva „*Dasein*“. Komunikacija je odnos jedne egzistencije sa drugom egzistencijom. U komunikaciji prestaje da važi sfera opštosti i nužnosti koja karakteriše empirijske istine. Takva vrsta istine bi samo ograničavala subjekta i sprječavala pojedinca da stupi u istinsku komunikaciju, a samim tim i do istinske spoznaje sopstvene egzistencije.

Kako je za Jaspersa komunikacija polje na kom se dolazi do istine, potpuno je razumljiv njegov stav u kome iznosi gotovo eksplicitnu naklonost svakom procesu koji stremlji bezuslovnom održanju komunikacije. Svaka sfera koja bi označavala prekid komunikacije za njega je udaljavanje od istine, a samim tim i od filozofije. Takva stanja smatra pogubnim:

Lako je zastupati emotivno intonirane konačne sudove; teško je sebi mirno nešto predočiti. Lako je prekidati komunikaciju prkosnim tvrdnjama; teško je neprestano, prevazilazeći tvrdnje, zalaziti u područje istine. Lako je prihvatiti mišljenje i čvrsto ga se držati, i time poštedjeti sebe promišljanja; teško je napredovati korak po korak, i nikada se ne libiti daljeg preispitivanja.³

Tu dolazimo do pojma dijaloga. Pojam *dijalog* - razgovor ili rasprava (od starog grčkog *dialogos*⁴), predstavlja vođenje pismenog ili usmenog razgovora i protiv razgovora između dvije ili više osoba. Leksikon Milana Vujaklije ga definiše i kao „literarnu umetničku formu u antičkoj filozofiji koju su stvorili sofisti, Sokrat i naročito Platon“ (Vujaklija, 1980: 218).

Njegova suprotnost je monolog, razgovor jedne osobe sa ili protiv sebe samog. U filozofiji, riječ je o vođenju razgovora radi prikaza i analize problema i dolaska do njegovog stvarnog razrješenja. Dijaloški oblik spoznaje susrećemo najprije kod Sokrata, zatim kod sofista i Platona, koji je svojim tumačenjem mišljenja kao razgovora duše sa sobom razvio dijalog do savršenstva.

³ https://bs.wikiquote.org/wiki/Pitanje_krivice; pristupljeno 7.11.2022.

⁴ (grčki *διάλογος*: razgovor)

U savremenoj filozofijskoj upotrebi dijalog podrazumijeva uzajamno saznanje među osobama koje dovodi do zajedničkoga smisla, a koji se ne može svesti ni na jednog sudionika razgovora. Dijalog je osnovni pokretač razmjene mišljenja, argumenata, ideja i rješenja problema. Filozofija, najopštije, kao kultura dijaloga, kultura rasprave, kultura razmišljanja, istrajava već više od dvije hiljade godina.

Miloš Đurić pojašnjava suštinu i metodu dijalektike ističući da se učesnici razgovora u postavljanju pitanja i davanju odgovora „klone svakog nesporazuma“: „Suština dijalektike sastoji se u zajedničkom pretresanju neke stvari i tom prilikom različita lica upoređuju svoja uverenja; ona ne idu za tim da u tom pretresanju blistaju nego da dolaze do saznanja. Otuda se rađa i metoda: ona se sastoji u uzajamnim pitanjima i odgovorima. Pitanja se postavljaju i odgovori se daju tako da se učesnici klone svakog nesporazuma“ (Platon, 2006: 291). S tim u vezi valja konstatovati da dijalog nije bespolemičan, već naprotiv, koristi polemiku kao jedno od moćnih sredstava i tako postaje neka vrsta „plemenitog konflikta“ (Radojković, 1983: 10).

„Ma koliko bila netolerantna, polemika je uvijek znak neke tolerancije: čim postoji borba mišljenja, znači da ne postoji jedno i svemoćno, sveto mišljenje“, smatra Jovan Delić (Delić, 1980: 18). Kada je riječ o savremenim medijima (internet i društvene mreže, ali i nov koncept savremene televizije) koji su preuzeli primat brzim razvojem tehnike i tehnologije, čini se da su glavne novine koje su donijeli: brzina i primat slike. Period ubrzanja, odnosno doba viriliovske dromologije presudno je uticalo na komunikaciju, što je za posljedicu imalo krizu dijaloga.

Dijalog zahtijeva vrijeme i odricanje, a nedostatak vremena glavna je odlika perioda dromologije. Kako znamo da je čovjek u dijalogu van svakog zla, postavlja se pitanje šta kao civilizacija dobijamo krizom dijaloga. Ta kriza uslovljena je sve većim ubrzanjem u kom se čovjek, pojedinac, sve teže pozicionira i u kom je prinuđen da misli i poseže za instant rješenjima. Instant rješenja stvaraju konzumenta, tačnije pukog recipijenta, ne i učesnika dijaloga, čovjeka sposobnog da iz dijaloga izađe bolji.

Savremeni mediji, pod plaštom spajanja ljudi više nego ikada u istoriji, povezivanja na svim nivoima, zapravo su učinili to da komunikacija bude isključivo jednosmjerna, a dijalog u filozofskom smislu posve ugrožen. Komunikacija je jednosmjerna i onda kada je medij ustrojen tako da zahtijeva input, što se može tumačiti i izvjesnom iluzijom izbora. Time je, u pogledu medija, komunikacija kakvom je doživljava i definiše Jaspers ugrožena.

Na tom fonu valja razmotriti još jedan bitan fenomen a to je otuđenje. Bertold Breht je smatrao da će radio jednog dana postati sredstvo komunikacije, da će služiti za komentarisanje i proizvođenje vijesti što će za posljedicu imati ukidanje otuđenja, odnosno, publika neće biti pasivni recipijent, već neka vrsta ne samo učesnika, već i kreatora. Iz

današnje perspektive, smatra Aleksandar Prnjat, čini se preambiciozno zaključiti da mediji koji su nastali nakon radija i koji su ovu Brehtovu viziju doveli do neslućenih modaliteta i mogućnosti, dovode do ukidanja otuđenja i oslobođenja:

Moglo bi se reći da je Brehtova zamisao danas na izvestan način ostvarena, samo ne u mediju radija. Na internetu čitaoci komentarišu vesti, i to na način da i drugi čitaoci mogu to da vide i da komentarišu njihove komentare. Utoliko je ostvarena Brehtova vizija da se uloga publike ne svodi više samo na recepciju, nego na jedan produktivan odnos, te publika nije više izolovana, nego je u vezi. Time je i onaj deo Tadićevo (Ljubomir, prim.aut.) nadovezivanja na Brehtovu zamisao postalo stvarnost, utoliko što objekti poruka postaju subjekti koji održavaju komunikaciju sa drugim subjektima. Čini se, međutim, kako je očekivanje da će time doprineti svom samoodređenju i oslobođenju bilo ipak preambiciozno. (Prnjat, 2019: 271)

Dakle, čini se da su ovakvi mediji zapravo dali doprinos učvršćivanju otuđenja, čime je ugrožena istinska komunikacija. Danas recipijenti medija komentarišu i stvaraju vijesti i informacije više nego ikada do sada, ali time ne samo da nije ukinuto otuđenje, već je očvrstelo, poprimajući drugačije, moćnije oblike, iskazujući svoju pojavnost u više sfera života. Istinitost je dovedena u pitanje. Munjeviti napredak tehnologije učinio je da se pod plaštom tehnološkog povezivanja, lakše i brže razmjene informacija i raznih sadržaja, zapravo čovjek izmjesti iz stvarnosti i postane otuđen. Njegov istinski odnos prema drugome, doveden je u upasnost. Pojedinaac postaje izopštenik svojom voljom:

Istraživanja veba kao medija komunikacije prožeta su težnjom da se da odgovor na jedno osnovno pitanje, često označeno terminom veb paradoks: da li će veb, iako je tehnologija osmišljena da proširuje i pojačava komunikaciju među ljudima, dovesti do otuđenja pojedinaca, odnosno do sve većeg stepena društvene izolacije. Naime, glavni strah bio je da će veb komunikacija zameniti sve ostale vidove komunikacije, pre svega onu neposrednu, licem u lice (Vasić, 2010: 40).

Martin Buber kaže da svaki stvarni odnos sa nekim bićem ili nekim suštastvom u svijetu jeste isključiv odnos: „dokle god je odnos prisutan, taj njegov svjetski opseg je nesporan” (Buber, 2000: 68). Upravo u navedenom možemo sagledati univerzalnost komunikacije koja je sposobna da bude ostvarena između više subjekata istovremeno, ali i više subjekata u različitim vremenskim okvirima.

Važna komponenta ugroženosti samog dijaloga jeste i situacija u kojoj riječ gubi trku sa slikom. Savremena civilizacija, mada ima i oprečnih mišljenja, zapala je u krizu dijaloga i istinske komunikacije dopuštajući primat slike nad riječju, a samim tim monologa nad dijalogom. Postalo je teško slušati, a bez slušanja nema pravog odnosa JA – TI o kom Buber govori.

Komunikacija koja opstaje u takvim uslovima ne može nositi epitet *istinska* i svakako bi se bolje mogla razumjeti i sagledati u kontekstu neke vrste *ostataka komunikacije*. Osnovne komponente njenog raspoznavanja bile bi: iluzija izbora i jednosmjernost. Dakle, učesnik takve komunikacije samo oponaša taj složeni proces dobijajući na raspolaganje alate koji su stigli iz jednog smjera.

Nov momenat koji će, vrlo moguće, promijeniti doživljaj komunikacije kakvu smo do sada poznavali jeste i pojava vještačke inteligencije (AI) na svim nivoima i njena olakšana dostupnost. Naime, pojava AI već je učinila četiri evidentne bitnosti:

- 1) promjena komunikacije – sa druge strane javila se mašina neuporedivo moćnija od čovjeka, sposobna da brzo uči i skladišti enormnu količinu podataka koja oponaša ljudski dijalog;
- 2) promjena doživljaj same komunikacije – čovjek biva svjestan svog položaja u odnosu na AI;
- 3) promjena razumijevanja poruka koje su procesuirane – AI može koristiti inpute u određenu svrhu, ali i davati autpute sa određenom namjerom i zarad određenog cilja radi tuđe ili sopstvenog efekta;
- 4) budućnost komunikacije – u ovom trenutku ne znamo niti možemo pretpostaviti gdje će AI odvesti samu komunikaciju.

Pojedinačna egzistencija, tj. konkretni čovjek, uvijek živi u određenoj situaciji koja podrazumijeva i postojanje drugih ljudi. Zbog toga Karl Jaspers smatra da je uzajamna komunikacija, kao borba za uzajamnu ljubav i solidarnost u društvu, izvor individualnosti i humanog života. Konkretnije, komunikacija je za njega uslov egzistencije. Uslov je posjedovanje drugog učesnika komunikacije u odnosu na koga bi spoznali sopstvenu egzistenciju i njene granice:

Tako je sloboda uvjetovana slobodom drugog, odgovornost se u komunikaciji osjeća za sebe ali i za drugog, djelovanje dobija smisao tek u susretu s djelovanjem drugog. Tek u komunikaciji s drugim, egzistencija biva otkrivena i doseže samu sebe. Prava egzistencija ne može biti pronađena u samoći koja podrazumijeva zatvorenost (Šadić, 2013: 47).

Uopšte shvaćeno, u filozofiji egzistencije komunikacija predstavlja aktivnu otvorenost čovjeka za drugog čovjeka. Tada opravdanje i napadanje nijesu i ne predstavljaju sredstva sticanja moći, već sredstva koja omogućavaju da se priđe blizu onom drugom (Jaspers, 2012: 20).

Ukoliko bi razlike među pojedincima i kolektivima (nacijama, narodima, religijskim skupinama) bile nepremostive, ukoliko bi naš praktički svijet bio fragmentaran i rasparčan, onda bi i naše komunikacijske sposobnosti bile svedene na minimum. Ipak, Jaspers, ali i niz drugih autora u oblasti filozofije, sociologije, antropologije, politikologije... pokazuju da smo mi prije svega bića komunikacije, te da svako od nas predstavlja „jednog građanina svijeta“ (Todorović, 2020: 645), pa se pokazuje važnost zahtjeva da stupimo u pokušaj razgovora jedni sa drugima. S tim u vezi sa krizom dijaloga dolazimo i do krize čovjeka kao političkog bića. Kako navodi Đuro Šušnjić, dijalog i tolerancija jesu moćne brane vladavini jednostranosti (Šušnjić, 1997: 204), pa je apsolutno jasno koliko je političko ugroženo u jednodimenzijalnoj i jednostranosti.

Kako je komunikacija uslov egzistencije, a dijalog shvaćen u filozofskom smislu (riječ je o *par excellence* filozofskom pojmu) zaslužan za cjelokupan progres u istoriji civilizacije, postavlja se pitanje kako sa pojavom novih medija i rastućeg otuđenja, učiniti da čovjek ponovo postane dijaloško, a ne monološko biće..

LITERATURA

- Buber, M. (2000). *Ja i Ti*. Beograd: Rad.
- Delić, J. (1980). *Kritičarevi paradoksi*. Novi Sad: Matica srpska.
- Gavrić, A., Jakopec P. (2012). Metafizičke dimenzije u misli Karla Jaspersa. *Obnovljeni život*, broj 67.
- Grupa autora. (1989). *Filozofski rječnik*. Zagreb: NZM.
- Jaspers, K. (2012). *Uvod u filozofiju*, Zagreb: Naklada breza.
- Jaspers, K. (1973). *Filozofija egzistencije; Uvod u filozofiju*. Beograd: Prosveta.
- Jaspers, K. (2014). *Mala škola filozofskog mišljenja*. Beograd: Laguna.
- Jaspers, K. (2008) *Ljudi sudbine – Sokrat, Buda, Konfucije, Isus*. Zagreb: Agom.
- Prnjat, A. (2019). Ljubomir Tadić o javnosti. u: *Filozofija krize i otpora – misao i delo Ljubomira Tadića*. Ur. M. Lolić, S. Antonić, J. Bakić. Beograd: SANU, Institut društvenih nauka.
- Platon. (2006). *Dela (Ijon, Gozba, Fedar...)*. Beograd: Dereta.
- Radojković, M. (1983). Komunikacija i dijalog. u: *Polja*, broj 287.
- Šadić, R. (2013). Komunikacija kao izvor egzistencije. u: *Logos*, broj 1.

Šušnjić, Đ. (1997). *Dijalog i tolerancija*. Beograd: Čigoja štampa.

Todorović, T. (2020). Fenomenologija krivice - Neki uvidi o Jaspersovom i Hegelovom shvatanju krivice. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, broj 4.

Vasić, M. (2010). *Uticaj društvenih mreža Interneta na društvo*. (neobjavljeni master rad). Beograd: Univerzitet u Beogradu. Filološki fakultet.

Vujaklija, M. (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.

ALEKSANDAR D. ČUKOVIĆ

MEDIA AND COMMUNICATION: DIALOGUE IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Summary: This paper briefly outlines the problem of the crisis of true dialogue and communication in the era of globalization, which is conditioned by lightning-fast technical-technological progress, and thus the dromological experience of reality. In the shortest terms, it indicates the neuralgic points and causes of the crisis itself and indicates its possible development in the near future. The interpretation of the term of communication by Karl Jaspers was taken as the theoretical basis of the work.

Key words: dialogue, media, globalization, communication, crisis, alienation, Karl Jaspers

Datum prijema: 1.9.2023.

Datum ispravki: 7.11.2023.

Datum odobrenja: 9.11.2023.